

سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب

سیده سمیرا افتخاری^۱

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در اندیشه رهبر معظم انقلاب، به روش توصیفی-تحلیلی و با گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در منظومه فکری ایشان، تربیت چنین نسلی نیازمند رویکردی نظام‌مند و همه‌جانبه است. مهم‌ترین این روش‌ها در قالب محورهای هشت‌گانه‌ای قابل دسته‌بندی است: شناخت دقیق جوان و ویژگی‌های روانی-اجتماعی او، توجه به مسائل معنوی و تقویت ایمان، ایجاد امید و نشاط درونی، تقویت آینده‌نگری و مسئولیت‌پذیری، کسب علم و آگاهی همراه با بصیرت، ایجاد زمینه برای کسب تخصص‌های لازم، توجه هوشمندانه به فضای مجازی، و پاسخگویی به شبهات و خواسته‌های منطقی جوانان. این پژوهش نتیجه می‌گیرد که این سامانه تربیتی منسجم، نه تنها پاسخگوی نیازهای فطری نسل جوان است، بلکه نقشه‌راهی عملی برای نهادهای تربیتی کشور در جهت پرورش نسلی کارآمد، انقلابی و معتقد ارائه می‌دهد که ضامن تداوم و پیشرفت انقلاب اسلامی در گام دوم انقلاب خواهد بود.

کلید واژه: تربیت، نسل تحول‌گرا، منظومه فکری رهبری، تربیت تمدن ساز

^۱ - طلبه سطح ۲، حوزه علمیه‌ی حضرت فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)، کربلا، کربلا

مقدمه

تربیت جوانان به عنوان نیروی محرکه و آینده‌ساز جامعه، همواره از دغدغه‌های اساسی نظام‌های فکری و تربیتی بوده است. در اندیشه اسلامی و به ویژه در گفتمان انقلاب اسلامی، پرورش «جوان مومن انقلابی» به عنوان عنصری کارآمد، آگاه و متعهد، از اهمیت راهبردی برخوردار است. مقام معظم رهبری به عنوان تداوم‌دهنده راه امام خمینی(ره) و نظریه‌پرداز انقلاب اسلامی، تأکید فراوانی بر این موضوع داشته و روش‌های متعددی را در این زمینه ارائه نموده‌اند. این مقاله با تمرکز بر اندیشه ایشان، در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که: سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در اندیشه امام خامنه‌ای کدامند و چگونه می‌توان این نسل را برای تداوم و پیشبرد آرمان‌های انقلاب اسلامی آماده ساخت؟

ضرورت و اهمیت این موضوع در این است که: سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در اندیشه رهبری، امری حیاتی و مهم است؛ چرا که آینده انقلاب و کشور در گرو نیروی جوان، باورمند و متعهد است. در شرایط کنونی که جنگ نرم دشمنان، نسل جوان را هدف گرفته، تربیت صحیح، تنها راه مقابله با شبهات و حفظ ارزش‌هاست. این امر همچنین پاسخی به نیاز فطری جوان برای آرمان‌خواهی و معنویت است. واکاوی روش‌های تربیتی از بیانات ایشان، نقشه راهی عملی برای خانواده‌ها و نهادهای تربیتی فراهم می‌آورد تا بتوانند نسلی پویا و انقلابی برای تمدن‌سازی نوین اسلامی پرورش دهند. این تحقیق با استخراج و تبیین روش‌های کاربردی، به نهادهای متولی تربیت (از جمله خانواده، آموزش و پرورش، حوزه و دانشگاه) کمک می‌کند تا برنامه‌ریزی و اقدامات خود را با الگویی بومی و اثربخش همسو کنند و از پراکندگی و سلیقه‌ای عمل کردن جلوگیری نمایند.

در مورد سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در اندیشه رهبر معظم انقلاب تاکنون کتب و مقالات بسیاری به چاپ رسیده است که در اینجا به عنوان پیشینه تحقیق به برخی از این تالیفات اشاره می‌شود: کتاب: «جوان و جوانی در اندیشه حضرت آیت الله العظمی امام خامنه‌ای مدظله العالی، تالیف اسماعیل و رخساره دانش، نشر مرکز بین المللی المصطفی» و مقاله‌ی «مولفه‌های تربیت تمدن‌ساز در منظومه فکری مقام معظم رهبری، امید گندمی، سطح ۴، فقه و اصول، حوزه علمیه قم، ۱۴۰۲» و مقاله‌ی: «۴۰ شاخصه جوان مومن انقلابی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، سایت بولتن نیوز» مزیت و نوآوری مقاله در این است که تمرکز همزمان بر دو ویژگی کلیدی "مومن" و "انقلابی" در ترسیم الگوی تربیتی جوان در نظر گرفته شده است و به واکاوی نظام‌مند و استخراج

روش‌های عملی از بیانات مقام معظم رهبری به عنوان مرجعی معتبر و نقش‌آفرین با استفاده از الگویی بومی و کاربردی برای نهادهای تربیتی در مقابل الگوهای وارداتی، پرداخته شده است. و از طرفی به مقتضیات زمان از جمله فضای مجازی و نیازهای نسل جوان امروز توجه شده است.

۱- مفهوم شناسی

این بخش به تعریف دقیق و بنیادین کلیدواژه‌های پژوهش شامل «انقلاب»، «تربیت»، «جوان» و «مؤمن» می‌پردازد. روشن شدن این مفاهیم از منظر لغوی و اصطلاحی، پایه‌ای اساسی برای درک صحیح و تحلیل عمیق‌تر مباحث اصلی مقاله را فراهم می‌کند.

تربیت نسل

تربیت در لغت به معنی: «۱- پرورتن . ۲- ادب و اخلاق را به کسی آموختن»^۱ تربیت از ریشه «رَبَّو» وبه معنای افزودن ورشد ونمو آمده است.^۲ علمای علم لغت ، «ربب» را نیز ریشه تربیت می دانند ودر برخی موارد معنای متفاوتی برای آن برشمرده اند .تربیت به معنی پرورش است ، یعنی ایجاد کردن حالتی پس از حالتی دیگر در چیزی تا به حد نهایی وتمام و کمال آن برسد»^۳ و نسل نیز عبارتست از: «مردمی که در یک زمان واحد زندگی می کنند، مردم هم عصر: ، دودمان، قدیمی، فرزند»^۴

در اصطلاح برای واژه تربیت نیز تعاریف مختلفی برای این واژه آمده است : تربیت به معنای انتقال اطلاعات ، تجارب ، معلومات مهارت ها وباورهای فرهنگی به نسل های دیگر است.^۵ در تعریفی که از تربیت نسل آمده است اینگونه بیان می‌کند، تربیت نسل به معنای «ایجاد کردن ویا فعلیت بخشیدن هر نوع کمالی در انسان است ومطلوبیت وارزش داشته باشد»^۶ بنابر این تربیت نسل در اصطلاح عبارت است از «شکوفایی استعدادهای درونی انسان در حیطه‌های سه گانه ارتباطی او.

^۱ - معین، فرهنگ فارسی معین، ذیل جرف تاء، واژه تربیت .

^۲ - مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ذیل واژه ربو.

^۳ - مهدیزاده، «کاوشی در ریشه‌ی قرآنی واژه‌ی تربیت» معرفت، ش ۵۹.

^۴ - عمید، حسن، فرهنگ عمید، ذیل حرف نون

^۵ - شعاری نژاد، روانشناسی رشد، صص ۷۷-۷۸.

^۶ - ابراهیم زاده، فلسفه تربیت، ص ۲۹.

تربیت عبارتست از فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای به فعالیت رساندن و شکوفا نمودن استعدادهای انسان در جهت مطلوب»^۱

منظومه فکری (اندیشه)

منظومه فکری از دو کلمه منظومه و فکر تشکیل شده است که ابتدا به معنای لغوی و سپس مفهوم اصطلاحی آن پرداخته خواهد شد: منظومه در لغت به معنای: «هر کلام موزون و مسجع و شعر و نظم، تانیث منظوم، منظومه»^۲ اندیشه، فکر، فکر و تدبیر و تأمل و تصور و گمان و خیال، فکره، فکری، رویه، هویت، وهم، خیال، نیه، ضمیر، طویه، تأمل، فکرت، تفکر، نظر، رای، صدد، عزیمه، عزیمت، صریمه، صریمت، سگالش، ج، اندیشه‌ها و اندیشگان»^۳ «چیستی اندیشه در نزد منطق‌دانان، فکر یا اندیشه، حاصل دو حرکت تعریف شده است: حرکت از مجهول مطلوب به سوی معلومات و از معلومات به سوی مجهول مطلوب، برای روشن ساختن مجهول»^۴

اندیشه یا منظومه فکری در اصطلاح علمی عبارت از: «تأمل و تلاش ذهنی در امور برای رسیدن به مسئله ای جدید یا کشف مجهولات می‌باشد. این کار توسط ذهن یا عقل و در چند مرحله صورت می‌گیرد: الف) در نظر گرفتن مطلوب یا آنچه که مجهول است و باید به آن رسید. ب) بررسی معلومات و گزینش مفروضات و مقدمات لازم که با مطلوب یا مجهول تناسب دارند. ج) تنظیم و ترتیب مفروضات و مقدمات اولیه برای دستیابی به مجهول د) استنتاج مجهول از مفروضات و مقدمات اولیه»^۵ بنابراین منظومه فکری، چهارچوب کامل و جامع تحلیلی از مکتب فکری شخص و فرد مورد نظر است که بتواند همه پرسش‌های مربوط به موضوعات گوناگون را از منظر آن شخص جواب دهد.

اندیشه و تفکر در فرهنگ اسلامی به شدت سفارش شده است امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «و کان اکثر عباده أبی ذر رحمه الله علیه خصلتین التفکر و الاعتبار ، بیشتر عبادت ابوذر دو خصلت تفکر و عبرت آموزی بود»^۶ بنابراین «منظومه فکری عبارت است از مجموعه نظام مند و متشکل از

۱ - ابراهیم زاده، فلسفه تربیت، ص ۲۹.

۲ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲۳، ص ۲۳۶۵۲

۳ - همان، ذیل حرف الف (واژه اندیشه) ج ۱، ص ۴۸۹

۴ - سبزواری، ملا هادی، اللیالی المنتظمه فی علم المنطق (شرح منطق منظومه)، ص ۸.

۵ - جمشیدی، محمدحسین، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، تهران، ص ۲۳۱

۶ - صدوق، الخصال، ج ۱، ص ۴۲

اجزاء و عناصر مرتبط و هدفمند با محوریت هسته مرکزی در عرصه نظام بینشی و ارزشی و کنشی است»^۱

نسل تحول‌گرا

ابتدا کلمه نسل و تحول را از لحاظ لغوی تعریف نموده و سپس به مفهوم نسل تحول‌گرا پرداخته خواهد شد. نسل عبارتست از: «مردمی که در یک زمان واحد زندگی می‌کنند، مردم هم عصر: ، دودمان، قدیمی، فرزند»^۲ و تحول نیز در لغت به معنای: «برگشتن. بازگردیدن. برگردیدن و واژگون شدن و برگشتن از کاری و حالی. واگردیدن. انقلاب. بازگردانیدن. برگشتن از کاری. برگشتن»^۳ و «دگرگون شدن. زیر و رو شدن. قیام گروهی برای واژگون کردن یک حکومت. ناآرامی، بی‌قراری، هیجان. شورش، عصیان. تبدیل صورتی به صورت دیگر (فلسفه

«^۴

نسل تحول‌گرا یا نسل انقلابی در اصطلاح به معنای نسل و مردم هم‌عصری است که به دنبال دگرگونی، تقویت و پیشرفت هستند و از نظر اسلام نسل تحول‌گرا و انقلابی در آینده جامعه جهانی، حاکمیت مستضعفین، را به واقعیت تبدیل خواهند نمود. بدیهی است که یکی از ابزار تحقق این آرمان، تحول است که بر اساس آرمان‌های اسلامی شکل گرفته باشد. بر همین اساس مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند: «درباره تحول، یک عنوان عامی است؛ خیلی‌ها در دنیا هم وقتی راجع به ما صحبت میکنند، بحث تحول را مطرح میکنند؛ در داخل کشور هم بعضی‌ها که گرایشهای بیشتر غربی و میل به شیوه‌های غربی و مفاهیم غربی دارند، بحث از تحول می‌کنند، منتها آن تحولی که مورد نظر آنها است، تحول در اصل انقلاب است؛ یعنی در واقع به یک معنا ارتجاع؛ یعنی تحول آنها به معنای ارتجاع است؛ برگشت به عقب. مفاهیم انقلابی را میخواهند نفی کنند. می‌بینیم در اظهاراتی که در باب تحول میکنند، راجع به عادی‌سازی، یعنی به هنجار جهانی نزدیک شدن کشور و انقلاب، بیشتر تحریض^۵ می‌کنند

۱ - خسروپناه، منظومه فکری آیه الله العظمی خامنه ای، ج ۱، ص ۹.

۲ - عمید، حسن، فرهنگ عمید، ذیل حرف نون

۳ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲، ص ۸۷۴.

۴ - معین، فرهنگ معین، ج ۱، ص ۳۸۹.

۵ - کسی را بر جنگ برانگیختن

در عزاداری ها و جشن ها، قمه زنی و غیره که بلایی شده است به جان جوانان و دستاویزی برای دشمنان اسلام. بسیاری از بزرگان و علما با این مسائل مخالفت نموده و بارها این اعمال را حرام اعلام نموده اند. آیه الله سیدمحسن امین می گوید: «دروغ هایی که در منابر و محافل ارائه می شود و ریشه ای در روایات معتبر و کتابهای معتمد ندارد و دروغ از گناهان کبیره است. به ویژه اگر دروغ بر خدا، رسول و امامان (علیه السلام) باشد. - اضرار به جان با قمه زنی و زنجیرهای آهنین و... که با مفاهیم عقلی و احکام شرعی ناسازگار است»^۱ خداوند در قرآن پوچی، جهل و خرافات را به زنجیری تشبیه کرده که در سر و گردن افراد، مانع رسیدن به حقیقت می گردد. «لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ - إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ - به یقین فرمان (عذاب) بر بیشتر آنان سزاوار گشته است پس ایشان ایمان نمی آورند - به راستی که ما در گردن های آنان غل هایی قرار دادیم، که تا چانه شان را می پوشاند در نتیجه سرهای آنان بالا مانده است (و نمی توانند اطراف و پیش پای خود را ببینند)»^۲

پیامبران بهترین تربیت کنندگان عالمند و هدف از بعثت پیامبران برداشتن غل و زنجیرهای جهل و خرافات بوده است تا انسان را از پوچ گرایی رها نموده و در مسیر کمال قرار دهند. «در قرآن کریم اغلال، هم در مورد دنیا و هم در مورد آخرت به کار رفته است. منظور از غل و زنجیر در دنیا، زنجیر جهل و نادانی، زنجیر انواع تبعیضات و زندگی طبقاتی، زنجیر بت پرستی و خرافات و زنجیرهای دیگرند. پیامبران مبعوث شدند تا از طریق دعوت پیگیر و مستمر، با کمک علم و دانش و از راه دعوت به توحید و دعوت به اخوت دینی و برادری اسلامی و مساوات در برابر قانون، این زنجیرها را از دست و پای مردم بردارند»^۳ امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: «الْعَالَمُ بِزَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَايسُ - آن کس که به زمان خویش دانا و آشنا باشد، شبهات به او هجوم نمی آورند»^۴ یکی از اهداف دشمن ایجاد شک و شبهه در مورد مسائل مختلف است تا از این طریق مردم به ویژه نسل جوان را از انقلاب و اسلام مایوس نمایند، در اینجا لازم است جوانان با مطالعه و تحقیق بیشتر در زمینه های اعتقادی به رفع شبهات و پاسخگویی به این مسائل بپردازند.

^۱ - امین، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۷۳.

^۲ - یس، ۷ و ۸.

^۳ - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۶۶۰.

^۴ - حرانی، تحف العقول، ص ۳۵۶.

جوان است و دنیایی از سوالات گوناگون و بدون پاسخ که متاسفانه در این زمینه کار اساسی و ریشه‌ای انجام نشده است و لازم است اندیشمندان دانشگاهی و حوزوی به دنبال یک راهکار عملی، دقیق، علمی و به روز برای تربیت جوانان باشند. خداوند در قرآن می‌فرماید: «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا - مُحَمَّدٌ (صلی الله علیه و آله)، پدر هیچ یک از مردان شما نبوده و نیست، بلکه رسول خدا و خاتم پیامبران است؛ و خداوند به همه چیز آگاه است.^۱ در این آیه دین اسلام که به عنوان آخرین دین و پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) به عنوان آخرین پیامبر معرفی شده است. بنابراین باید برای هر مسئله جدیدی که در تمدن نوین اسلامی در خصوص نیازهای بشر مطرح می‌شود، راهکار داشته باشد و این امر به جامعیت قوانین اسلام باز می‌گردد.

^۱ - احزاب، ۴۰.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با عنوان «سازو کارهای تربیت نسل تحول‌گرا در اندیشه امام خامنه‌ای» به واکاوی روش‌هایی پرداخته است که می‌تواند نسلی را پرورش دهد که هم پایبند به ارزش‌های دینی (مومن) و هم متعهد به آرمان‌های انقلاب اسلامی (انقلابی) باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که این فرآیند تربیتی، امری تصادفی نبوده و نیازمند برنامه‌ریزی دقیق، همه‌جانبه و مبتنی بر شناخت عمیق از روحیات و نیازهای نسل جوان است. در یک نگاه کلی، می‌توان مهم‌ترین دستاوردهای این تحقیق را در چند محور زیر خلاصه نمود:

اول، ضرورت «شناخت جوان» به عنوان پایه و اساس هرگونه اقدام تربیتی است. درک صحیح از استعدادها، دغدغه‌ها و ویژگی‌های دوره جوانی، امکان بهره‌گیری بهینه از این سرمایه عظیم را برای پیشبرد اهداف انقلاب فراهم می‌کند.

دوم، تربیت جوان مومن انقلابی، تربیتی «ترکیبی و چندبعدی» است. این پژوهش نشان داد که نمی‌توان تنها بر یک بعد تکیه کرد، بلکه باید همزمان به ابعاد معنوی، از جمله تقویت ایمان و ارتباط با خدا، کسب علم و بصیرت، تقویت امید و نشاط، مسئولیت‌پذیری و مهارت‌آموزی، توجه نمود. روش‌هایی مانند پاسخگویی به شبهات فکری، ایجاد زمینه برای کسب تخصص و کارآفرینی، و استفاده هوشمندانه از فضای مجازی، همگی در این چارچوب چندبعدی معنا می‌یابند.

سوم، این الگوی تربیتی، «مبتنی بر اعتماد و میدان‌دهی» است. به تصریح رهبر انقلاب، باید با اعتماد به جوانان و سپردن مسئولیت‌های کلان به آنان، حس خودباوری و «ما می‌توانیم» را در ایشان تقویت نمود. این امر نه تنها باعث شکوفایی استعدادها می‌شود، بلکه آنان را برای مدیریت آینده کشور آماده می‌سازد.

در پایان می‌توان تأکید کرد که تبیین روش‌های تربیتی از منظر مقام معظم رهبری، تنها یک پژوهش نظری نیست، بلکه ارائه «نقشه راهی عملی» برای تمامی نهادهای متولی امر تربیت، از خانواده گرفته تا نظام آموزش عالی است. به کار بستن این روش‌ها، ضامن تربیت نسلی خواهد بود که با ایمان راسخ، بصیرت عمیق، روحیه انقلابی و توانمندی علمی، بتواند بار سنگین تداوم انقلاب اسلامی و حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی را به دوش کشد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* سید رضی، محمد بن حسین، گردآورنده **نهج البلاغه**، مترجم محمد دشتی، انتشارات مشهور، قم، ۱۳۷۹ش

۱. ابراهیم زاده، عیسی، **فلسفه تربیت**، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲ش
۲. امین، سید حسن و سید محسن، **اعیان الشیعه**، انتشارات دار التعارف، بیروت، ۱۴۲۱ق
۳. پاینده، ابوالقاسم، (مترجم و گردآورنده)، **نهج الفصاحه**، مجموعه کلمات حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله)، نشر جاویدان، ۱۳۷۶ش
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد، **غررالحکم و دررالکلم**، ناشر موسسه فرهنگی دارالحديث، ترجمه محسن موسوی، چاپ ۸، ۱۳۹۵ش
۵. جوادی آملی، عبدالله، **قرآن در قرآن - تفسیر موضوعی**، انتشارات قم، اسری، چاپ دوم - ۱۳۷۸ش
۶. حرانی، حسن بن علی شعبه، **تحف العقول عن آل الرسول**، چاپ دوم، انتشارات جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۴ق
۷. حسینی خامنه ای، سید علی، **حدیث ولایت**، تهران، انقلاب اسلامی، ۱۳۹۹ش
۸. حکیمی، محمدرضا، **الحیاء**، انتشارات دلیل ما، مترجم احمد آرام، چاپ ۸، ۱۳۹۵ش
۹. خسروپناه، عبدالحسین، منظومه فکری آیه الله العظمی خامنه ای، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶ش.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، **لغت نامه دهخدا**، چاپ دوم از دور جدید، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۹۱ش
۱۱. راغب اصفهانی، **المفردات فی غریب القرآن**، ترجمه حسین خداپرست، انتشارات نوید اسلام، چاپ ۵، ۱۳۸۸ش
۱۲. شعاری نژاد، علی اکبر، **روانشناسی رشد**، انتشارات اطلاعات، چاپ بیستم، ۱۳۹۲ش
۱۳. شکوهی، غلامحسین، **تعلیم و تربیت**، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ ۲۶، ۱۳۹۷ش
۱۴. شهید ثانی، منیة المرید، تنظیم از رضا مختاری، انتشارات بوستان کتاب قم، ۱۳۹۶ش
۱۵. شیخ مفید، محمد بن محمد: **امالی**، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، ۱۴۰۳ق.

۱۶. قائمی، علی، جوان از دیدگاه نیازها، خواست ها و مصالح، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۹۳ش
۱۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ناشرموسسه در راه حق وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴ش
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب: الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، ۱۳۸۸ ق.
۱۹. -----، اصول کافی، مترجم: محمد باقر کمره ای، چاپ سوم، تهران: اسوه، ۱۳۷۵ش
۲۰. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، مترجم ابوالحسن موسوی همدانی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ۴، ۱۳۸۲ش
۲۱. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، انتشارات دار الحديث، ۱۳۸۴ش
۲۲. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش
۲۳. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم، انتشارات صدرا، ۱۳۸۷ش
۲۴. -----، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۶
۲۵. -----، ده گفتار، انتشارات صدرا قم، چاپ هفدهم، ۱۳۸۸ش
۲۶. معین، محمد، فرهنگ معین، تدوین سید جعفر شهیدی، انتشارات امیر کبیر تهران، ۱۳۸۸ش
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، محقق: جمعی از نویسندگان، چاپ ده، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱ش
- نشریات و پایگاه‌های اینترنتی:
۲۸. پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، <https://farsi.khamenei.ir>
۲۹. مهدیزاده، حسین، کاوشی در ریشه‌ی قرآنی واژه‌ی تربیت، نشریه معرفت، ش ۵۹